Урок. Милозвучність. Чергування у — в, і — й

Урок засвоєння нових знань і формування вмінь (комбінований) · 45 хв

Проблемне питання уроку: Чому прийменник «у» ми то замінюємо на «в», то ні, і чому в словах «вправа» та «управа» така заміна змінює значення?

Мета

Знаннєві	Діяльнісні	Ціннісні
• Учень/учениця називає умови, за яких вживаємо прийменники у та в і сполучники і та й. • Учень/учениця наводить не менше трьох випадків, коли чергування не відбувається, і добирає приклад до кожного. • Учень/учениця пояснює значення терміна «милозвучність» і називає, що саме вона допомагає уникати.	• Учень/учениця застосовує правило чергування, вибираючи потрібну форму в реченнях. • Учень/учениця знаходить і виправляє порушення милозвучності в реченні та обґрунтовує виправлення. • Учень/учениця пояснює написання слів і сполучень, де чергування не діє.	• Учень/учениця усвідомлює значення мовної норми для зрозумілого, приємного на слух мовлення. • Учень/учениця розуміє, що милозвучність є характерною рисою української літературної мови, і цінує її.

Базові поняття і терміни

милозвучність (евфонічність), позиційне чергування, прийменник, сполучник, фонетичні варіанти слів, збіг голосних і приголосних.

Форми роботи

- Фронтальна бесіда й мозковий штурм із письмовою відповіддю в зошиті
- Робота з текстом підручника (Глазова, §15)
- Робота в парах із заповненням таблиці правила
- Спостереження за прикладами та складання алгоритму вибору форми
- Редагування речень із порушенням милозвучності

Обладнання та реактиви

- Підручник «Українська мова» (Глазова), 10 клас, §15, с. 68, 69 і 70

- Таблиця правила на слайді або на дошці з колонками «Після приголосного», «Після голосного», «Незалежно від попереднього слова», «Чергування немає»
- Картки для пар із заготовкою таблиці й реченнями на редагування
- Розділ Українського правопису 2019 року про вживання у, в, і, й (довідник для вчителя)
- Проєктор або дошка для слайда з прикладами

Демонстрації

- Речення «Нарада відбулась в Кривому Розі» поруч із виправленим «Нарада відбулась у Кривому Розі» — помічаємо, що в першому поряд опиняються кілька приголосних [с], [в], [к], [р], а в другому збіг зникає (Глазова, с. 68)
- Таблиця правила у, в, і, й із прикладами «зустрінемось у школі», «записано в зошиті», «Сергій і Надія», «учителі й учні» — помічаємо, що вибір форми залежить від останнього звука попереднього слова й першого звука наступного (Глазова, с. 68 і 69)
- Пари слів «вправа і управа», «вдача і удача» на картках — помічаємо, що заміна початкового у на в змінює значення, тому чергування тут неможливе (Караман, с. 57)
- Поетичний рядок «Дай же руку мені і ходімо у даль» (А. М’ястківський) — помічаємо, що в поезії норму можна порушити, якщо цього потребує звучання рядка (Глазова, с. 69 і 70)

Міжпредметні зв'язки

- Українська література — поетичні рядки, де чергування можна порушити заради рими (А. М’ястківський), як приклад винятку з норми
- Усна народна творчість — прислів’я з правильним вибором форм, наприклад «Розум у голові, а не в булаві»

Місце уроку в темі

Попередній урок: Попередній урок був присвячений орфоепічним нормам, вимові та позначенню звуків на письмі, тож сьогодні переходимо від окремих звуків до їх поєднання на межі слів.

Наступний урок: Наступний урок присвячений основним правилам вимови голосних звуків (§16), зокрема вимові [е], [и], [о] залежно від наголосу.

Безпека

- Під час роботи в парах учні залишаються за партами, до дошки виходять по одному й без поспіху, щоб не зіткнутися в проході.

- Проєктор і ноутбук умикає й вимикає лише вчитель, учні не торкаються кабелів і розеток.
- Картки для пар учні залишають на краю парти й не кладуть на підлогу, щоб ніхто не послизнувся.
- Під час уроку інтернет не використовуємо, усі приклади подано на слайді й у підручнику.

Структура уроку

1. Організаційний момент — 1 хв
2. Актуалізація — 5 хв
3. Мотивація — 3 хв
4. Вивчення нового — 21 хв
5. Закріплення — 9 хв
6. Рефлексія — 4 хв
7. Домашнє завдання — 2 хв

Хід уроку

Організаційний момент 1 хв

Учитель: Вітається з учнями, перевіряє готовність до уроку (підручник, зошит), повідомляє, що сьогодні вони дізнаються, як мова досягає приємного звучання.

Учні: Вітаються, перевіряють наявність підручника й зошита, налаштовуються на роботу.

Привітання, перевірка присутніх і готовності до уроку, повідомлення теми «Милозвучність. Чергування у та в, і та й».

Актуалізація 5 хв

Учитель: Проводить мозковий штурм, читає запитання по черзі, після кожного дає учням 40 секунд на запис однорядкової відповіді в зошиті, потім уточнює відповіді вголос.

Учні: Кожен письмово в зошиті одним рядком відповідає на кожне запитання, потім звіряє із правильною відповіддю.

Запитання мозкового штурму з очікуваними відповідями. 1) Назвіть шість голосних звуків української мови. Відповідь. [а], [о], [у], [е], [и], [і]. 2) Якими буквами позначається звук [й] у словах «його», «моя», «юнак», «єдність», «їжак»? Відповідь. буквами й, я, ю, є, ї (Ворон, Солопенко, с. 76). 3) Який звук стоїть на початку слів «іржа» і «улюблений», голосний чи приголосний? Відповідь. у обох словах голосний, [і] і [у]. 4) Яка частина мови слугує для зв’язку слів у словосполученні, наприклад у «жити в місті», і яка з’єднує однорідні слова, наприклад у «хліб і сіль»? Відповідь. у першому випадку прийменник, у другому сполучник. 5) Який звук стоїть на початку слів «вечір» і «учень», голосний чи приголосний? Відповідь. у слові «вечір» приголосний [в], у слові «учень» голосний [у]. Висновок учитель підводить словами «Отже, від того, голосний чи приголосний звук стоїть на межі слів, залежатиме вибір форми».

Мотивація 3 хв

Учитель: Показує на слайді три приклади з протиріччям, ставить проблемне питання, записує його на дошці й повідомляє, що повернеться до нього в кінці уроку.
Учні: Читають приклади, висловлюють здогади, чому в одних випадках пишуть у, а в інших в.

Приклади на слайді. 1) «Зустрінемось у школі» і «записано в зошиті». 2) «Сергій і Надія» і «учителі й учні». 3) «вправа» і «управа». Учитель просить учнів помітити, що слова «школа» і «зошит» у прикладах стоять після різних слів, а форма прийменника різна. Проблемне питання уроку. Чому прийменник «у» ми то замінюємо на «в», то ні, і чому в словах «вправа» та «управа» така заміна змінює значення? Очікувана реакція учнів. Вибір форми залежить від звуків поруч, а в окремих словах заміна неможлива. Далі розбираємо це на уроці.

Вивчення нового 21 хв

Учитель: Організовує три активності: роботу з текстом підручника, заповнення таблиці в парах, спостереження за прикладами. Показує демонстрації поруч із відповідним матеріалом, спрямовує учнів запитаннями.
Учні: Читають і опрацьовують текст підручника, заповнюють таблицю правила в парах, спостерігають за прикладами й складають алгоритм вибору форми.

Активність 1, робота з текстом підручника (7 хв). Учні читають §15, с. 68 і 69 (Глазова), потім відповідають на запитання. Що називають милозвучністю? Очікувана відповідь. Милозвучність мови потребує певної фонетичної організації висловлення, свідомого прагнення уникати незграбності в поєднанні звуків. Які засоби досягнення милозвучності названо? Очікувана відповідь. Позиційне чергування голосних і приголосних у та в, і та й, фонетичні варіанти слів, наприклад під і піді, іржа і ржа. Що трапляється, якщо порушити правила чергування? Очікувана відповідь. Виникають чужі українській мові немилозвучні звукосполучення, наприклад «нарада відбулась в Кривому Розі» (демонстрація 1), бо поряд опиняється кілька приголосних. Коли між словами вживаємо у та і? Відповідь. Коли попереднє слово закінчується на приголосний, а наступне починається на приголосний, наприклад «зустрінемось у школі», «Сергій і Надія». Коли вживаємо в та й? Відповідь. Коли попереднє слово закінчується на голосний, а наступне починається на голосний або приголосний, наприклад «учителі й учні», «записано в зошиті» (Глазова, с. 68 і 69). Продукт активності. Запис у зошиті двох правил із прикладами. Активність 2, заповнення таблиці в парах (7 хв, демонстрація 2). Пари отримують картку з порожніми комірками й заповнюють її, спираючись на підручник (Глазова, с. 68 і 69) та додатковий текст (Караман, с. 57, Ворон, Солопенко, с. 76 і 77). Очікуваний зміст таблиці. Після приголосного перед приголосним вживаємо у та і, наприклад «зустрінемось у школі», «Сергій і Надія». Після голосного вживаємо в та й, наприклад «записано в зошиті», «учителі й учні». На початку речення перед приголосним ставимо у та і, наприклад «У Карпатах випало багато снігу», а перед голосним можна в, наприклад «В Одесі тепло» (Караман, с. 57). Перед звуками [в] і [ф] та звукосполуками льв, св, тв, хв, дв незалежно від попереднього слова вживаємо у, наприклад «книга у Федора», «жити у Львові», «будівля у дворі». Перед звуком [й], який позначають букви й, я, ю, є, ї, вживаємо і, наприклад «мене і його», «злагода і єдність» (Ворон, Солопенко, с. 76 і 77). Правила стосуються й початку слів, наприклад «глянув угору» (не «вгору»), «дощ іде» (не «йде»), «перелік удосконалень», «мудрий Іван» (Глазова, с. 69). Продукт активності. Заповнена таблиця правила. Активність 3, спостереження за прикладами (7 хв, демонстрації 3 і 4). Учитель показує приклади, учні відповідають на запитання «що спільного в цих словах?». Приклади. Угорщина, Вдовенко, увертюра, утопія, вправа і управа, вдача і удача, «минуле і сучасне», «чорне і біле». Спільне. У власних назвах (Угорщина, Вдовенко) і в словах іншомовного походження (увертюра, утопія) у та в не чергуються. Не чергуються вони й там, де зміна початкового звука змінює значення слова (вправа і управа, вдача і удача). Сполучники і та й не чергуються при зіставленні понять (минуле і сучасне, чорне і біле), а початкове і не змінюється на й у словах іншомовного походження, наприклад «до інституту» (Караман, с. 57). Окремо розглянути рядок «Дай же руку мені і ходімо у даль» (А. М’ястківський). Висновок. У поетичному мовленні порушення правила допустиме, якщо цього

потребує звучання рядка (Глазова, с. 69 і 70). Продукт активності. Алгоритм вибору форми в зошиті. Крок 1, визначити, який звук стоїть наприкінці попереднього слова. Крок 2, визначити, який звук стоїть на початку наступного слова. Крок 3, перевірити, чи не діє особлива умова (в, ф, льв, св, тв, хв, дв, [й]). Крок 4, перевірити, чи немає виняткового випадку (власна назва, іншомовне слово, зміна значення).

Закріплення 9 хв

Учитель: Організовує письмове виконання чотирьох завдань, перевіряє відповіді фронтально, просить учнів обґрунтовувати вибір за алгоритмом.
Учні: Виконують завдання в зошиті, звіряють відповіді, обґрунтовують вибір форми за таблицею й алгоритмом.

Рефлексія 4 хв

Учитель: Просить повернутися до проблемного питання уроку й письмово відповісти на нього, потім проводить усне коротке підсумкування.
Учні: Письмово відповідають на проблемне питання, кілька учнів зачитують відповіді, усно завершують речення про урок.

Домашнє завдання 2 хв

Учитель: Оголошує базове завдання й завдання за вибором, коротко пояснює, що саме перевірятиме.
Учні: Записують домашнє завдання в щоденник, ставлять запитання, якщо щось незрозуміло.

Завдання для закріплення

1. Уставте у або в, і або й і назвіть умову вибору. 1) Нарада відбулась ... Кривому Розі. 2) Поїхала ... Одесу. 3) Справедливість, честь ... совість. 4) Щастя ... доброту знайду.
Відповідь: 1) У Кривому Розі, бо попереднє слово закінчується на приголосний і наступне починається на приголосний. 2) В Одесу, бо попереднє слово закінчується на голосний (можна й «до Одеси»). 3) Честь і совість, бо між приголосними вживаємо і. 4) Щастя й доброту, бо після голосного вживаємо й.

2. Поясніть, чому в поданих сполученнях форми вжито правильно, хоча слово перед прийменником закінчується на голосний. Сполучення «будівля у дворі», «жити у Львові», «прийде у вівторок», «мене і його».
Відповідь: У перед звуками [в], [ф] і звукосполуками дв, льв, св, тв, хв вживаємо незалежно від того, на який звук закінчується попереднє слово. Тому правильно «будівля у дворі», «жити у Львові», «прийде у вівторок». У сполученні «мене і його» перед звуком [й], який позначається буквою й, я, ю, є, ї, вживаємо і.

3. Поясніть, чому в поданих словах і сполученнях неможливо замінити початкове у на в або і на й. Угорщина, увертюра, вправа і управа, вдача і удача, «минуле і сучасне».
Відповідь: Угорщина є власною назвою, увертюра іншомовним словом, у них чергування немає. У парах «вправа і управа», «вдача і удача» зміна початкового звука змінює значення слова. У сполученні «минуле і сучасне» поняття зіставляються, тому і не змінюється на й.

4. Знайдіть порушення милозвучності й відредагуйте речення. «Учителі і учні поїхали у Одесу. Сергій й Надія залишилися в школі, бо дощ йде.»

Відповідь: Учителі й учні поїхали в Одесу. Сергій і Надія залишилися в школі, бо дощ іде. Виправлення: після голосного вживаємо й (учителі й учні) і в (поїхали в Одесу); у сполученні «Сергій і Надія» перше слово закінчується на приголосний [й], а наступне починається на приголосний, тому вживаємо і; перед іде після приголосного щ пишемо іде, а не йде. Форма «залишилися в школі» була правильною від початку.

Диференціація

Сильним: Складіть п’ять речень, у кожному з яких діє окрема умова з таблиці (початок речення, перед в чи ф, перед [й], між приголосними, після голосного). Обміняйтеся записами із сусідом і перевірте один одного за таблицею.

Підтримка: Опорна картка з таблицею й зразком на іншому прикладі. Зразок 1. «Книга лежить (у, в) сумці», слово «лежить» закінчується на приголосний, наступне слово починається на приголосний, отже у, правильно «Книга лежить у сумці». Зразок 2. «Мама (і, й) тато», слово «мама» закінчується на голосний, отже й, правильно «Мама й тато». Далі учень виконує перші два пункти першого завдання закріплення, звіряючись зі зразками.

Домашнє завдання

Базове: Опрацювати §15 (Глазова, с. 68 і 69), вивчити правила й виконати вправу 123, виписавши словосполучення, що відповідають правилам милозвучності, а в решті виправити порушення й обґрунтувати виправлення.

За вибором: На вибір вправа 124 (вставлення пропущених літер і вибір форм у тексті про читання в бібліотеці) або складання власного тексту з шести речень про улюблену книжку, де вжито не менше чотирьох різних умов чергування у, в, і, й.

Рефлексія

Прийом «Одне речення». Письмово (2 хв) кожен відповідає на проблемне питання уроку одним-двома реченнями. Очікувана відповідь. Прийменник у чергується з в, а сполучник і з й залежно від звуків на межі слів, щоб уникнути збігу голосних чи приголосних, а в словах на зразок «вправа» і «управа» заміна змінює значення, тому чергування немає. Усно (2 хв) два-три учні зачитують відповіді, решта завершує речення «Сьогодні я навчився/навчилася...».

Джерела:

- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 68
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 68, 69
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 69, 70
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 70
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 70, 71
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 71